

Anotace rozhodnutí Evropského soudu pro lidská práva

Rozsudek ze dne 21. září 2021 ve věci č. 20914/07 – *Carter proti Rusku*

Senát třetí sekce Soudu rozhodl, že žalovaná vláda nerespektovala článek 38 Úmluvy, když mu ani na opakovanou výzvu nezpřístupnila dokumenty z vnitrostátního vyšetřování smrti manžela stěžovatelky, A. V. Litviněnka, který byl otráven radioaktivním poloniem. Neunesla tak ani důkazní břemeno, že vyšetřování bylo účinné, jak vyžaduje článek 2 Úmluvy, čímž došlo k porušení procesní složky tohoto ustanovení. Britští vyšetřovatelé postavili najisto, že šlo o úkladnou vraždu, ztotožnili její vykonavatele a nashromáždili důkazy svědčící pro závěr, že jednání pachatelů lze přičítat ruské vládě, zatímco ta neposkytla potřebnou součinnost. Soud z toho vyvodil odpovídající důsledky a shledal také porušení práva na život v hmotněprávní složce článku 2 Úmluvy.

I. Skutkové okolnosti

Alexandr V. Litviněnko, bývalý důstojník ruských tajných služeb KGB a FSB, byl v roce 1997 pověřen provedením vraždy ruského miliardáře B. Berezovského. Zadaný úkol považoval za protiprávní, a proto o něm vyrozuměl nadřízené. Poté, co svá tvrzení uveřejnil také na tiskové konferenci pro zahraniční média, byl propuštěn. Záhy proti němu bylo vzneseno několik obvinění. Před stíháním uprchl a získal s rodinou politický azyl ve Spojeném království, kde přijali novou identitu a později se stali britskými občany. Podle tvrzení stěžovatelky pracoval její manžel také pro britské tajné služby. Pokračoval rovněž ve veřejné kritice korupce v ruských tajných službách a upozorňování na jejich propojení s organizovaným zločinem. Ve své knize je mj. obvinil ze zosnování bombového atentátu z roku 1999, který měl posloužit jako záminka pro zahájení tzv. druhé čečenské války. Osudným se manžel stěžovatelky stala v listopadu 2006 třetí ze série obchodních schůzek s dalšími bývalými agenty KGB D. Kovtunem a A. Lugovojem. Nedlouho po setkání byl hospitalizován v nemocnici, kde mu lékaři diagnostikovali akutní nemoc z ozáření. O několik dní později zemřel na zástavu srdce. Pitva prokázala, že příčinou smrti bylo požití izotopu radioaktivního polonia 210.

II. Odůvodnění rozhodnutí Soudu

A. PORUŠENÍ POVINNOSTI SPOLUPRACOVAT SE SOUDEM

V článku 38 Úmluvy se státy zavázaly poskytovat Soudu všechny nezbytné prostředky k účinnému prošetření věci. Pokud vláda bez uspokojivého vysvětlení nepředloží Soudem požadované materiály, které má k dispozici, porušuje tím své povinnosti, z čehož mohou být vyvozovány odpovídající důsledky co do pravdivosti tvrzení obsažených ve stížnosti (*Janowiec a ostatní proti Rusku*, č. 55508/07 a 29520/09, rozsudek velkého senátu ze dne 21. října 2013, § 202–206). V projednávané věci Soud požádal ruskou vládu, aby mu předložila materiály týkající se vnitrostátního vyšetřování. Vláda odmítla žádosti vyhovět s odkazem na ustanovení trestního řádu, které zapovídá uveřejňování obsahu spisu, pokud nebylo vyšetřování skončeno. Vláda nechala bez odezvy i opakovanou žádost Soudu o vydání konkrétních dokumentů. Soud připomněl, že již v minulosti odmítl tuto argumentaci, jelikož předmětné ustanovení nestanoví absolutní zákaz, ale spíše postup a podmínky, za kterých lze písemnosti z vyšetřovacího spisu poskytnout (např. *Musikhanova a ostatní proti Rusku*, č. 27243/03, rozsudek ze dne 4. prosince 2008, § 107). Došlo proto k porušení článku 38 Úmluvy.

B. K PŘÍPUSTNOSTI ZPRÁVY O VÝSLEDKÁCH ŠETŘENÍ BRITSKÝCH ORGÁNŮ JAKO DŮKAZU

Ruská vláda rozporovala použitelnost zprávy britské zvláštní komise ustavené k prošetření úmrtí A. V. Litviněnka. Poukazovala na to, že komise nemá pravomoc vyjadřovat se k otázce občanskoprávní odpovědnosti či viny konkrétních osob. Mimoto ruské vyšetřovací orgány dospěly k závěru, že zjištění britské komise se neshodují s výsledky jejich vlastního šetření.

Soud zdůraznil, že má volnost při posuzování nejen přípustnosti a relevance, ale také vypovídací hodnoty jednotlivých důkazů, které má k dispozici. Míra, v jaké Soud vychází ze závěrů vnitrostátního vyšetřování, odvisí od kvality vyšetřovacího procesu, důkladnosti a konzistentnosti daného řízení (*Tagayeva a ostatní proti Rusku*, č. 26562/07 a 6 dalších, rozsudek ze dne 13. dubna 2017, § 586). Jelikož nebyl důvod pochybovat o kvalitě, nezávislosti, spravedlivosti a transparentnosti vyšetřování provedeného britskými orgány, Soud připustil zprávu o výsledcích jejich šetření jako důkaz.

C. K TVRZENÉMU PORUŠENÍ ČLÁNKU 2 ÚMLUVY

Stěžovatelka tvrdila, že její manžel byl usmrčen mimořádně bolestivým způsobem osobami, které jednaly na pokyn, ve spolupráci nebo s podporou ruských úřadů, které nedostály své povinnosti podle článku 2 Úmluvy účinně vyšetřit okolnosti vraždy.

a) K přijatelnosti

Ruská vláda namítala, že stížnost není slučitelná *ratione loci* s Úmluvou, jelikož nemůže být činěna odpovědnou za úmrtí jednotlivce, který se nenacházel v její jurisdikci ve smyslu článku 1 Úmluvy.

1. Obecné zásady

Nezbytnou podmínkou k tomu, aby mohl být smluvní stát činěn odpovědným za jednání nebo opomenutí, která jsou mu přičítána, je podle článku 1 Úmluvy skutečnost, že se oběť porušení Úmluvy nacházela v jeho jurisdikci. Jurisdikční pravomoc států je primárně územní. Soud však uznal řadu výjimečných okolností, které mohou zakládat jurisdikci státu mimo hranice jeho území. Judikatura rozlišuje dvě pojetí extrateritoriální jurisdikce (*Al-Skeini a ostatní proti Spojenému království*, č. 55721/07, rozsudek velkého senátu ze dne 7. července 2011, § 133–140). Těmi jsou účinná kontrola nad oblastí mimo vlastní území (územní pojetí) a výkon moci a kontroly nad jednotlivcem prostřednictvím agentů státu (osobní pojetí). V projednávané věci je relevantní druhé pojetí. Podle něho může použití síly agenty státu, kteří působí mimo jeho území, přivést jednotlivce pod kontrolu státních orgánů a do jurisdikce státu podle článku 1. Kdykoli stát prostřednictvím svých agentů vykonává „fyzickou kontrolu a moc“ nad jednotlivci, a tedy jurisdikci, má povinnost zajistit jim práva a svobody podle Úmluvy, které jsou relevantní v jejich situaci (např. *Öcalan proti Turecku*, č. 46221/99, rozsudek velkého senátu ze dne 12. května 2005, § 91; či *Issa a ostatní proti Turecku*, č. 31821/96, rozhodnutí ze dne 16. listopadu 2004, § 71). V uvedených případech šlo o situace, kdy ozbrojené síly nebo policie vykonávaly kontrolu nad jednotlivci v kontextu ozbrojených konfliktů, čímž se odlišují od projednávané věci. Podle Soudu ale cílené porušování lidských práv jednotlivce jedním smluvním státem na území druhého smluvního státu podkopává účinnost Úmluvy jako záruky míru, stability a právního státu v Evropě. I mimo rámec vojenského konfliktu proto platí, že cílené zabíjení jedinců nacházejících se na území jiného státu zakládá extrateritoriální jurisdikci vysílajícího státu.

Pokud jde o procesní složku článku 2 v případech, kdy k úmrtí došlo mimo území státu, Soud připomněl, že zahájení vyšetřování ohledně okolností smrti v jiném státě, než kde k činu došlo nebo kde bylo tělo oběti nalezeno, v zásadě postačuje k založení „jurisdikce“ pro účely článku 1 mezi tímto státem a příbuznými oběti, kteří podávají stížnost k Soudu (*Güzelyurtlu a ostatní proti Kypru a Turecku*, č. 36925/07, rozsudek velkého senátu ze dne 29. ledna 2019, § 188–189). Pokud v žalovaném státě nebylo zahájeno žádné vyšetřování nebo řízení ve věci úmrtí, ke kterému došlo mimo jeho jurisdikci, Soud musí přesto určit, zda vůči tomuto státu existuje jurisdikční vazba. I když procesní povinnost podle článku 2 v zásadě platí jen pro smluvní stát, v jehož jurisdikci se měl zesnulý v době smrti nacházet, „zvláštní rysy“ případu mohou odůvodňovat odchylku od tohoto přístupu. Soud však v abstraktní rovině nedefinoval, které „zvláštní rysy“ zakládají existenci jurisdikční vazby, protože ty nutně závisí na konkrétních okolnostech každé věci (tamtéž, § 190).

2. Procesní stránka

Ruské úřady zahájily vyšetřování smrti manžela stěžovatelky na základě ustanovení vnitrostátního práva, které jim dává pravomoc vyšetřovat trestné činy proti ruským státním příslušníkům, ať byly spáchány kdekoli. Vedení tohoto vyšetřování založilo v rovině namítaného porušení procesní části

článku 2 Úmluvy „jurisdikční vazbu“ mezi stěžovatelkou a ruským státem. Podezřelí z vraždy jsou zde navíc ruští občané, kteří od svého návratu do vlasti požívají ústavní ochrany před extradicí. Této ochrany se ruské orgány skutečně dovolávaly, když odmítly extradiční žádosti Spojeného království. V důsledku toho bylo tamním vyšetřovatelům znemožněno pokračovat v trestním stíhání. Ačkoli zásada nevzdávání vlastních státních příslušníků není jako taková neslučitelná Úmluvou, skutečnost, že si vláda ponechá výlučnou pravomoc nad osobami podezřelými ze závažného porušení lidských práv, představuje „zvláštní rys“ případu zakládající jurisdikci státu dle článku 1 Úmluvy (*Hanan proti Německu*, č. 4871/16, rozsudek velkého senátu ze dne 16. února 2021, § 142). Soud proto prohlásil námitku procesního porušení článku 2 za slučitelnou *ratione loci* s Úmluvou.

3. Hmotněprávní stránka

Otázka, zda se manžel stěžovatelky nacházel pod „fyzickou kontrolou a mocí“ vykonavatelů vraždy a zda dotyční působili jako ruští agenti, úzce souvisí s posouzením odůvodněnosti této námitky, a proto se je Soud rozhodl posoudit společně.

c) K odůvodněnosti

1. K porušení procesní složky článku 2 Úmluvy

Ruské úřady začaly prověřovat úmrtí manžela stěžovatelky asi dva týdny po jeho smrti. Otázkou je, zda toto vyšetřování bylo účinné, tj. zda ruské úřady vyvíjely skutečnou snahu identifikovat a odsoudit odpovědné osoby.

Vláda předložila Soudu seznam provedených vyšetřovacích úkonů, nikoli však příslušnou dokumentaci. Soud za nastalé situace položil vládě konkrétní otázky ohledně způsobu a vedení vnitrostátního vyšetřování a požádal o zaslání kopií vyjmenovaných písemností. Ruská vláda žádné dokumenty Soudu nepředložila a na jeho dotazy odpověděla v tom duchu, že všechny zmiňované vyšetřovací úkony byly provedeny, ale nevyplynulo z nich nic, co by mohlo založit trestní odpovědnost. Soud znovu zdůraznil, že z nepředložení dokumentace, kterou má vláda k dispozici, bez uspokojivého vysvětlení může Soud vyvozovat závěry co do opodstatněnosti tvrzení obsažených ve stížnosti. A tak také učinil, když konstatoval, že vláda neunesla důkazní břemeno ohledně toho, že ruské úřady provedly účinné vyšetřování způsobilé odhalit okolnosti vraždy manžela stěžovatelky a pohnat odpovědné osoby ke spravedlnosti.

Kromě toho ruské úřady zjevně mařily snahy britských vyšetřovatelů o zjištění pravdy, a to např. tím, že odmítly vydat letadlo, kterým podezřelí cestovali z Moskvy do Londýna za účelem jeho testování na přítomnost stop po radioaktivní látce. Krátce poté, co britské soudy vydaly mezinárodní zatykač vůči A. Lugovojovi, bylo oznámeno, že bude kandidovat ve volbách do Státní dumy za Liberálně demokratickou stranu Ruska. Když byl o dva měsíce později zvolen, získal poslaneckou imunitu. Přestože to nebyla absolutní překážka vyšetřování, neboť mohl být se souhlasem dolní komory imunity zbaven, ruské úřady ani nepožádaly o jeho vydání. Ve světle těchto skutečností Soud rozhodl, že došlo k porušení procesní složky článku 2 Úmluvy.

2. K porušení hmotněprávní složky článku 2 Úmluvy

Soud kategoricky odmítl, že by okolnosti úmrtí manžela stěžovatelky zůstávaly v rovině spekulací a domněnek. Bylo nade vší rozumnou pochybnost prokázáno, že zemřel v důsledku otravy izotopem radioaktivního polonia 210. Spolehlivě byla prokázána také totožnost vykonavatelů vraždy. Známký primární kontaminace, tj. důkazy přímého kontaktu s radioaktivní látkou, byly nalezeny v hotelových pokojích, kde A. Lugovoj a D. Kovtun při třech návštěvách Londýna pobývali, v místech, kde se s obětí scházeli a také v její čajové konvici. Nejvyšší míra primární kontaminace byla zaznamenána v koupelně hotelového pokoje, kde se podle všeho jmenovaní snažili zbavit radioaktivní látky tak, že ji spláchli do umyvadla. Sekundární kontaminace, která je důsledkem přenosu radioaktivních částic ze zdroje primární kontaminace přes ruce a chodidla, byla objevena na většině míst, kde se vrazi vyskytli, včetně paluby letadla, kterým Londýn opustili. Naopak v místech, kde byl ubytován manžel stěžovatelky a jiné osoby, které s ním přišly do styku, žádné známky kontaminace objeveny nebyly. Ve světle těchto

skutečností Soud důrazně odmítl argumentaci ruské vlády, že pachatelé činu nebyli ztotožnění. Provedené důkazy silně naznačují, že usmrcení manžela stěžovatelky byla výsledkem plánované a složité operace zahrnující obstarání a použití vzácné smrtící látky. Vykonavatelé činu se o otravu manžela stěžovatelky pokusili třikrát. Při posledním pokusu úmyslně nastražili smrtící látku do čajové konvice, vědomi si toho, že při požití nápoje z ní je smrt nevyhnutelná. Oběť nemohla udělat nic, aby se tomuto následku vyhnula. V tomto smyslu byla pod fyzickou kontrolou vrahů, kteří měli plnou moc nad jejím životem. Pokud by tento čin byl přičitatelný státu, dle názoru Soudu by zakládal jeho „jurisdikci“ ve smyslu výše uvedené judikatury. Soud proto odmítl příslušnou námitku ruské vlády.

V posledním kroku zkoumal, zda pachatelé mohli jednat z vlastní iniciativy. Radioaktivní látky jsou pro běžné zločince prakticky nedosažitelnou vražednou zbraní. Je proto krajně nepravděpodobné, že kdyby vrazi jednali na vlastní pěst, měli by přístup ke vzácnému radioaktivnímu izotopu. Použití polonia 210 silně naznačuje, že museli jednat s podporou státu, který je výhradním provozovatelem jaderných zařízení. Nejen prostředky, kterými byla vražda provedena, ale také možná motivace poukazuje na zapojení státu, potažmo ruských bezpečnostních služeb. Shodně se závěry britských vyšetřovatelů Soud konstatoval, že ani jeden z vykonavatelů vraždy neměl osobní motiv usilovat o usmrcení manžela stěžovatelky. Verze o zapojení státu je jedinou udržitelnou variantou.

Závěrem Soud konstatoval, že v případech cíleného zabíjení mimo hranice státu mohou orgány státu, na jehož půdě k činu došlo, udělat skutečně jen tolik, co učinily britské orgány. Jimi nashromážděné důkazy postačují k tomu, aby bylo vůči Rusku založeno *prima facie* podezření, že vykonavatelé vraždy jednali podle pokynů či pod kontrolou tamních úřadů. Informace, které by mohly tuto tezi vyvrátit, leží zcela nebo z velké části výlučně v držení ruských orgánů. Za těchto okolností se důkazní břemeno přesouvá na žalovaný stát. Ruská vláda se však nijak vážně nepokusila objasnit skutečnosti ani rozptýlit zjištění britských vyšetřovatelů. Ve skutečnosti nevyvinula prakticky žádné úsilí události vyšetřit. Za situace, kdy navíc Soudu odmítla zpřístupnit dokumenty týkající se vnitrostátního vyšetřování, lze z toho vyvozovat odpovídající důsledky. Soud proto shledal, že manžel stěžovatelky byl otráven A. Lugovojem a D. Kovtunem, jejichž jednání je třeba za stávající důkazní situace přičítat ruskému státu. Jelikož vláda ani netvrdila, že usmrcení manžela stěžovatelky mohlo být odůvodněno některou z výjimek ve druhém odstavci článku 2, Soud konstatoval, že došlo k jeho porušení i v hmotněprávní rovině.

III. Oddělené stanovisko

K rozsudku připojil částečně nesouhlasné stanovisko soudce Dedov. Dle jeho mínění nelze vyslovit porušení procesní ani hmotněprávní složky článku 2 Úmluvy za situace, kdy dané skutečnosti nebyly prokázány nade vší pochybnost. Britské vyšetřování událostí podle něho trpělo řadou nedostatků, které vrhají stín pochybností na to, zda byl manžel stěžovatelky otráven právě dvěma podezřelými ruskými občany a zda tito jednali jako agenti žalovaného státu.